

10.24425/rhpp.2022.142660

Piotr SŁAWIŃSKI **Na marginesie tekstu Joanny Mikosz *Kształtowanie się sandomierskiego rynku prasowego w latach 1829–1939*, [w:] *Fenomeny. Literatura, kultura, sztuka i media*, red. B. Stelingsowska, Ośrodek Badawczy Facta Ficta, Wrocław 2022, s. 217–245¹**

A Review of Joanna Mikosz, Kształtowanie się sandomierskiego rynku prasowego w latach 1829–1939, [Sandomierz's printing history: The shaping of the local newspaper market, 1829–1939], in: Fenomeny. Literatura, kultura, sztuka i media [Phenomena: Literature, Culture, Art and Media], ed. B. Stelingsowska, Facta Ficta Research Centre, Wrocław 2022, pp. 217–245

Od 20 blisko lat moje badania naukowe koncentrują się m.in. na sprawach związanych z prasą Sandomierza. To wiele lat żmudnych kwerend bibliotecznych i archiwalnych, zgromadziłem ponad 230 interesujących mnie sandomierskich periodyków. W latach 2014–2015 składałem wnioski do Narodowego Centrum Nauki o przyznanie grantu na opisanie historii prasy Sandomierza. Jest zadziwiające, że Joanna Mikosz, przebywając w Sandomierzu i wiedząc o moich badaniach naukowych w tym zakresie, a nawet zachęcana do spotkania się ze mną przez prezesa Klubu Miłośników Sandomierza im. Mariana Polońskiego i pracowników Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Jana Długosza w Sandomierzu, nie zdecydowała się na kontakt ze mną. Efektem tego spotkania byłaby z pewnością publikacja o większej wartości naukowej pod względem merytorycznym niż recenzowany tekst.

¹ Tekst dostępny jest w wersji elektronicznej: https://factaficta.files.wordpress.com/2022/05/fenomeny_red_b_stelingsowska.pdf [dostęp: 28.06.2022].

Z dużym zainteresowaniem sięgnąłem po opracowanie dr Joanny Mikosz zatrudnionej na stanowisku adiunkta w Katedrze Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego. Jednak już pierwsze akapity tekstu okazały się dla mnie rozczarowaniem. Rozdział poprzedzony mottem wiersza ks. Apolinarego Knotthego autorka rozpoczyna rozważaniami: „Działania podjęte podczas I wojny światowej nie poczyniły w Sandomierzu niemalże żadnych strat [...]”. Brak omówienia w recenzowanym tekście warunków społeczno-politycznych i gospodarczych Sandomierza na przestrzeni przynajmniej trzech różnych okresów w historii miasta dowodzi indolencji historycznej Joanny Mikosz. W opracowaniu historii miasta autorka czerpała wiedzę (dokumentując to publikacjami w przypisach) z przewodników turystycznych Piotra Burcharda i Józefa Pietraszewskiego. Nie sięgnęła do czterotomowej monografii miasta pod red. Henryka Samsonowicza *Dzieje Sandomierza*, z których dwa tomy dotyczą prezentowanego zakresu chronologicznego opracowania².

Niejasny jest zakres kryteriów merytorycznych tekstu *Kształtowanie się sandomierskiego rynku prasowego w latach 1829–1939*. Po przeczytaniu tytułu i pierwszej jego części czytelnik nie wie, co Joanna Mikosz rozumie przez pojęcie „sandomierski rynek prasowy”. Nie wyjaśniła zakresu terytorialnego swych rozważań, zdradzając niedostateczną wiedzę z zakresu historii Sandomierza i regionu, a przy tym brak rzetelności naukowej, potęgujący błędy i nieдомówienia.

Po III rozbiórce Polski w 1795 r. Sandomierz znalazł się w zaborze austriackim. Na mocy traktatu podpisanego w 1809 r. w Schönbrunn pomiędzy Cesarstwem Francuskim a Cesarstwem Austrii ziemie polskie wchodzące od III rozbioru Polski w skład Cesarstwa Austriackiego zostały przyłączone do Księstwa Warszawskiego utworzonego w 1807 r. Po klęsce cesarza Napoleona w Rosji mocą postanowień kongresu wiedeńskiego z 1815 r. omawiane tereny weszły do Królestwa Polskiego złączonego początkowo unią personalną z Rosją. W wyniku dążeń narodowowyzwoleńczych Polaków w Królestwie Polskim, których przejawem były m.in. powstania narodowe (listopadowe 1830 r. i styczniowe 1863 r.), władze carskie zaostrzały politykę antypolską. Znalazło to odbicie w życiu gospodarczym, politycznym i społecznym Królestwa Polskiego, którego nazwę zmieniono na Kraj Przywiślański. Represje dotyczyły zwłaszcza inteligencję³. Duży wpływ na prasę miała cenzura, ostro ingerująca w treści publikowanych artykułów⁴. Sandomierz w dobie Rzeczy-

² *Dzieje Sandomierza*, t. 3, 1795–1918, pod red. J.M. Małeckiego, red. całości H. Samsonowicz, Warszawa 1993; *Dzieje Sandomierza*, t. 4, 1918–1980, cz. 1–3, pod red. W. Czajki, red. całości H. Samsonowicz, Warszawa 1994.

³ Wystarczyło sięgnąć do podręczników akademickich. Zob. np. S. Kieniewicz, *Historia Polski 1975–1918*, Warszawa 1983; A. Chwałba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2001; J.A. Gierowski, *Historia Polski 1764–1864*, Warszawa 1987; J. Buszko, *Historia Polski 1864–1948*, Warszawa 1987.

⁴ Zob. m.in.: H. Bałabuch, *Nie tylko cenzura. Prasa prowincjonalna Królestwa Polskiego w rosyjskim systemie prasowym w latach 1965–1915*, Lublin 2001; S. Górski, *Z dziejów cenzury*

pospolitej Obojga Narodów odgrywał znaczącą rolę, która w wyniku rozbiorów i innych wydarzeń zaczęła stopniowo maleć. Ze stolicy województwa stał się miastem powiatowym i taką rolę odgrywa do dzisiaj. Jednak jego pozycja na początku XIX w. była jeszcze dość znacząca, o czym świadczą m.in. podziały administracyjne kraju. Ranga Sandomierza znalazła odzwierciedlenie w prasie urzędowej z lat 1817–1844.

Inaczej wyglądała sytuacja w zaborze austriackim od I rozbioru Polski w 1772 r. Warto dodać, że wówczas przy Sandomierzu, na prawym brzegu Wisły, był już zabór austriacki — Galicja. Po klęsce Austrii w wojnie z Prusami w 1866 r. Cesarstwo Austriackie poszło na duże ustępstwa. Po zmianach politycznych w 1867 r. utworzono Austro-Węgry, gdzie panowała autonomia. Mogła się tam swobodnie rozwijać niezależna prasa. W omawianym tekście omawiającym funkcjonowanie sandomierskiego rynku prasowego Joanna Mikosz nie poruszyła zagadnienia przemytu tzw. bibuły, czyli prasy zza kordonu (m.in. zza Wisły)⁵. Po zakończeniu działań wojennych w latach 1914–1915 podczas I wojny światowej Sandomierz znajdował się pod okupacją austro-węgierską. Korzystał ze swobód panujących w Cesarstwie Austro-Węgierskim do 1918 r. Miało to wpływ na funkcjonowanie rynku prasy.

Całkiem inne warunki funkcjonowania prasy panowały w niepodległej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939. Autorka, pisząc o sandomierskim rynku prasowym, nawet nie zasygnalizowała różnic, jakby nie dostrzegając faktu, że Polska po 123 latach zaborów stała się krajem suwerennym. Nie wyjaśniła również, jakie przyjęła kryteria celem zaliczenia poszczególnych tytułów do sandomierskiego rynku prasowego; można się jedynie domyślać, że to, co w tytule, było związane z Sandomierzem. Nie uchroniło jej to jednak od błędów metodologicznych i merytorycznych.

Warto wspomnieć Joannie Mikosz, że pisząc o sandomierskim rynku prasowym, nie odniosła się do oficjalnej prasy ogólnokrajowej (dzienniki, tygodniki, czasopisma urzędowe i inne). Mam tutaj na myśli opracowania wydane pod redakcją Jerzego Łojka, które przedstawiają stan prasy polskiej od roku 1661 do 1918⁶, oraz książki Andrzeja Paczkowskiego omawiającego prasę polską w okresie międzywojennym⁷. Joanna Mikosz nie wspomniała o prasie regionalnej (gubernialnej, wojewódzkiej),

w Polsce. *Szkic historyczny*, Warszawa 1906; M. Tobera, *Cenzura czasopism w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, „Przegląd Historyczny” 1989, nr 1, s. 41–67; B. Szynkler, *Dzieje cenzury w Polsce do 1918 roku*, Kraków 1983; F. Ramotowska, *Sto lat „cenzury rządowej” pod zaborem rosyjskim (1815–1915) — podstawy normatywne, instrumenty wykonawcze*, [w:] *Piśmiennictwo — systemy kontroli — obiegi alternatywne*, pod red. J. Kosteckiego i A. Brodzkiej, t. 1, Warszawa 1992, s. 122–174.

⁵ O kolportażu nielegalnej wydawnictw z Galicji przez Sandomierz wspomina Izabela Krasieńska. Zob. I. Krasieńska, *Życie kulturalne w miastach i miasteczkach guberni radomskiej w latach 1864–1914*, Radom 2015, s. 202.

⁶ *Prasa polska w latach 1661–1864*, red. J. Łojek, Warszawa 1976; *Prasa polska w latach 1864–1918*, red. J. Łojek, Warszawa 1976.

⁷ A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918–1939*, Warszawa 1980.

np. „Gazecie Kieleckiej”⁸ czy „Gazecie Radomskiej”⁹. Pomięła też prasę obcojęzyczną, a przecież do XIX-wiecznego Sandomierza docierała czasopisma rosyjskojęzyczne, a nawet francuskojęzyczne czy w języku jidysz¹⁰. Joanna Mikosz nie spróbowała przedstawić szerszego kontekstu funkcjonowania sandomierskiego rynku prasowego, pomijając cenną publikację Izabeli Krasieńskiej na temat życia kulturalnego w miastach i miasteczkach guberni radomskiej w II połowie XIX w. (zamieszczony w niej został odrębny rozdział zatytułowany *Książka i prasa w życiu mieszkańców*¹¹).

Uwzględnienie w opracowaniu jako pierwszego czasopisma „Pamiętnika Sandomierskiego” (1829–1830) wydawanego w Radomiu sugeruje, że z powodu nierzetelności lub nieznamomości faktów autorka pominęła kilka tytułów, które powinna była omówić. Nierzetelność naukowa oraz brak wiedzy historycznej Joanny Mikosz skutkuje złym zakresem chronologicznym zawartym w tytule i treści recenzowanego rozdziału. Jak wykazują katalogi Biblioteki Narodowej, pierwszymi pismami ukazującymi się w Radomiu, chociaż ze względu na podziały administracyjne kraju w tytule mające nazwy związane z Sandomierzem, były pisma urzędowe zawierające akty normatywne danej jednostki administracyjnej: departamentu radomskiego, później województwa sandomierskiego i guberni sandomierskiej (z siedzibą władz w Radomiu), a następnie guberni radomskiej. Miały wprawdzie tytuł związany z Sandomierzem, ale treści zawierały informacje z terenu całej jednostki administracyjnej, w tym z Sandomierza.

W związku z tym przynajmniej dwa z nich w świetle zastosowanego, lecz nieomówionego kryterium autorka powinna była uwzględnić w rozważaniach. W I poł. XIX w. ukazywał się „Dziennik Departamentowy Radomski” (1811, nr 1 z 6 października — 1816, nr 28 z 29 września), następnie „Dziennik Urzędowy Województwa Sandomierskiego” (1816, nr 29 z 6 października — 1837, nr 12 z 19 marca), jego kontynuacją w związku ze zmianą nazw województw na gubernie był „Dziennik Urzędowy Guberni Sandomierskiej” (1837, nr 13 z 14/26 marca — 1844, nr 52 z 17/29 grudnia). Kolejnym zaś „Dziennik Urzędowy Guberni Radomskiej” (1845, nr 1 z 5 stycznia — 1866, nr 53 z 24 grudnia). Zagadnienia te poruszali m.in. Marian Kallas¹², Wiesław Łukasz Macierzyński, Eliza Frejtag-Mika i Zygmunt Bratos¹³.

⁸ M. Pawlina-Meducka, „Gazeta Kielecka” (1870–1939), Kielce 2017.

⁹ M. Banaszek, „Gazeta Radomska” (1884–1917), „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1984, nr 1, s. 21–36; W.Ł. Macierzyński, *Reklama handlowa w Gazecie Radomskiej w latach 1884–1917*, Radom 2004.

¹⁰ M. Fuks, *Prasa żydowska w Warszawie 1823–1939*, Warszawa 1979.

¹¹ I. Krasieńska, *Życie kulturalne...*, s. 115–215.

¹² M. Kallas, „Dziennik Departamentowy Krakowski” (1812–1815) na tle wydawnictw urzędowych z czasów Księstwa Warszawskiego, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1972, nr 3, s. 317–327.

¹³ W.Ł. Macierzyński, *Prasa Radomia w latach 1811–1918*, Radom 1995; Z. Bratos, E. Frejtag-Mika, W.Ł. Macierzyński, *Radom na starej pocztówce i prasa Radomia w latach 1811–1918*, Radom 1996.

Joanna Mikosz, jak odnotowano w notatce o niej na s. 754 monografii, w której znajduje się recenzowany tekst: „doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Katedrze Dziennikarstwa i Projektowania Komunikacji Uniwersytetu Łódzkiego; [...] pisze obecnie książkę poświęconą prasie sandomierskiej”. Informacja ta jest zastanawiająca. Skoro autorka pisze książkę o prasie sandomierskiej, to dlaczego nie zapoznała się z zawartością „Zeszytów Sandomierskich. Biuletynu Towarzystwa Naukowego Sandomierskiego”, czasopisma ukazującego się od 1994 roku? W numerze 38 z 2014 r. znajduje się artykuł (sprawozdanie) Krzysztofa Burka z sesji naukowej „Sandomierz w latach Wielkiej Wojny (1914–1918)”, a w nim informacja, że piszący te słowa, cyt.: „omówił «Dziennik Urzędowy Obwodu Sandomierskiego» (1915–1917) jako źródło informacji o Sandomierzu i regionie w okresie I wojny światowej”¹⁴. Wspomniany „Dziennik Urzędowy C. i K. Komendy Obwodu Sandomierskiego” (1915–1917), później „Dziennik Urzędowy C. i K. Komendy Powiatu Sandomierskiego” (1917–1918) i jego niemieckojęzyczna wersja „Amtsblatt des K. u. K. Kreiskommandos in Sandomierz” (1915, nr 1), później „Amtsblatt des Kreises Sandomierz” (1915–1918), jest kolejnym czasopismem, które autorka pominęła w rozważaniach. Nie sięgnęła również do niewątpliwie najstarszego czasopisma ukazującego się w Sandomierzu do dzisiaj, związanego z powstałą w 1818 r. diecezją sandomierską. Dwa lata później, w 1820 r., została wydana pierwsza rubrycel. Czasopismo to nosiło tytuły: „Consignatio Cleri saecularis ac regularis Dioecesis Sandomiriensis” (1821–1844), „Elenchus cleri saecularis ac regularis Dioecesis Sandomiriensis” (1845–1854), „Consignatio venerabilis et universi cleri saecularis et regularis dioecesis sandomiriensis” (1855–1872), „Catalogus ecclesiarum et cleri saecularis et regularis dioecesis sandomiriensis” (1873–1931), „Spis duchowieństwa i parafii diecezji sandomierskiej” (1932–1939). Z polecenia biskupa sandomierskiego periodyki te ukazywały się zazwyczaj jako roczniki, wydawano je w Warszawie, Radomiu i Sandomierzu. Zagadnienia związane z tymi tytułami szczegółowo omówił ks. Tomasz Moskał w opracowaniu również autorce nieznanym¹⁵.

Uwzględniając powyższe uwagi, należy stwierdzić, że błędnie podany jest zakres chronologiczny tytułu opracowania. Początek powinien być zgodny z datą wydania przez Konsystorz Diecezji Sandomierskiej pierwszego omawianego czasopisma w Sandomierzu, które przypada na 1820 r. Warto dodać informację, że przyjęty przez autorkę początkowy zakres chronologiczny — 1829 r. — wynikał w świetle przypisu nr 1, cyt.: „W 1829 roku pojawiło się w Sandomierzu pierwsze czasopismo. Nosiło ono tytuł «Pamiętnik Sandomierski. Pismo poświęcone dzieiom i literaturze oyczystey»”. Lakoniczne stwierdzenie „pojawiło się” nie porusza kwestii rynku pra-

¹⁴ (k) [K. Burek], *Pamięć o Wielkiej Wojnie 1914–1918*, „Zeszyty Sandomierskie” 2014, nr 38, s. 64.

¹⁵ T. Moskał, *Rubrycele i schematyzmy diecezji sandomierskiej (1818–1992)*, „Roczniki Teologiczne” 2018, z. 4, s. 39–50.

sy sandomierskiej zawartego w tytule rozdziału, a wątek ten wydaje się wart szerszego omówienia w kontekście kolportażu prasy wydawanej poza Sandomierzem.

Co do zakresu chronologicznego, dodajmy jeszcze, że uwzględnienie przez Joannę Mikosz „Pamiętnika Sandomierskiego” (1829–1830) jest niekonsekwentne, ponieważ pierwszym periodykiem urzędowym posiadającym odniesienie w tytule do Sandomierza był „Dziennik Urzędowy Województwa Sandomierskiego” drukowany w Radomiu od 1817 r.

Zakres terytorialny tekstu determinuje jego zakres chronologiczny. W przypadku uwzględnienia Sandomierza jako miejsca wydawania najstarszego czasopisma (rubrycele) powinno chodzić o rok 1820. Bez ograniczeń terytorialnych, miejsca wydawania czasopism, byłyby to rok 1817 („Dziennik Urzędowy Województwa Sandomierskiego”). Z tekstu Joanny Mikosz można wnioskować, że właściwa data ma się odnosić do roku 1817.

Niestety, moje rozważania w świetle tekstu opracowania niweczy teza Joanny Mikosz odnotowana na s. 218: „Pierwsze sandomierskie czasopisma powstały w połowie dziewiętnastego wieku. Ich twórcami była — ciesząca się autorytetem i szacunkiem — sandomierska inteligencja, między innymi: nauczyciele szkół, lekarze i aktywiści społeczni”. Szkoda, że autorka nie zadała sobie trudu, by wymienić tytuły owych czasopism. Niemniej jednak teza ta stoi w sprzeczności z tytułem jej rozdziału. Co ciekawe, w akapicie, w którym to napisała, w przypisie odwołuje się do publikacji Roberta Kotowskiego, cyt.: „(Kotowski 1995: 150)”, nieuwzględnionej jednak w źródłach cytowań.

Najwięcej jednak zastrzeżeń trzeba zgłosić do opisanego przez Joannę Mikosz dotychczasowego stanu badań sandomierskiego rynku prasowego. Przywołane w tekście opracowania znacznie odbiegają od realiów. Wśród publikacji o charakterze ogólnym autorka wymieniła trzech autorów: Zdzisławę Świder, K[azimierza] Wardę (nigdzie nie podając jego właściwego imienia) i Karolinę Gajek. Artykuł Zdzisławy Świder o działalności towarzystw kulturalno-oświatowych w okresie międzywojennym, liczący 12 stron, jedynie na marginesie porusza zagadnienia prasy. Tymczasem Karolina Gajek wydała bardzo rzetelną książkę *Życie i działalność wydawniczo-księgarska siostr Chodakowskich w Sandomierzu w latach 1892–1957*. Jest to wprawdzie praca naukowa recenzowana przez dr hab. Ewę Danowską, ówczesną profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach (dalej: UJK) i piszącego te słowa dr. Piotra Sławińskiego, ale należy dodać, że stanowi jedynie uzupełnioną i poprawioną wersję jej pracy licencjackiej przygotowanej pod kierunkiem obecnie dr hab. Izabeli Krasieńskiej, prof. UJK, obronionej na Uniwersytecie Humanistyczno-Przyrodniczym im. Jana Kochanowskiego w Kielcach (obecnie UJK) w 2011 r. Joanna Mikosz w swojej publikacji powołuje się na tę książkę jak na wyrocznię. Warto dodać, że Karolina Gajek w opracowaniu liczącym 109 stron tekstu (plus fotografie) zagadnienia dotyczące prasy omówiła zaledwie na 15 stronach, a przez Joannę Mikosz jest przywoływana w przypisach w recenzowanym opracowaniu aż 18 razy.

Autorka nie odwołuje się do wydanych wcześniej publikacji, na podstawie których powstała książka Karoliny Gajek, nie uwzględnia ich w tekście. Publikacja Karoliny Gajek *Życie i działalność wydawniczo-księgarska siostr Chodakowskich w Sandomierzu w latach 1892–1957* uwzględnia pominięte przez Joannę Mikosz opracowania (w nawiasie strony książki, na których K. Gajek je wymieniła):

1. Mieczysława Adamczyka, *Drukarnie i drukarstwo na Kielecczyźnie od początków XX wieku do czasów współczesnych*, [w:] *Pisarze regionu świętokrzyskiego*, Seria 1, t. 2, pod red. J. Paławskiego, Kielce 1987 (s. 23, 101).
2. *Almanach drukarstwa Kielecczynny*, pod red. J. Butwiłły i Z. Nosala, Kielce 1969 (s. 23–24, 101).
3. Waldemara Plennikowskiego, *Publicystyka na łamach „Głosu Ziemi Sandomierskiej” w latach 1901–1902*, „Zeszyty Sandomierskie” 2000, nr 11 (s. 54–55, 102).
4. Izabeli Krasińskiej i Sławomira Maja, *Wystawy rolniczo-przemysłowe w guberni radomskiej w latach 1885–1913. W 90. rocznicę wystawy staszowskiej*, Kielce 2002 (s. 55, 103).
5. Kazimierza Wardy, *Z dziejów księgarstwa w Sandomierzu do 1939 roku*, „Studia Kieleckie” 1991, nr 1 (s. 25, 27, 108).
6. Kazimierza Wardy, *Życie kulturalne w nadgranicznym Sandomierzu w drugiej połowie XIX wieku*, [w:] *Rozwój prowincji naszej. Życie społeczno-kulturalne ośrodków lokalnych ziem polskich w dobie powojennej 1864–1914*, pod red. M. Adamczyka i A. Notkowskiego, Kielce – Warszawa 1993 (s. 22–23, 27, 108).
7. Grzegorza Maciągowskiego, *Rola drukarni w kreowaniu obrazu kulturalnego miast Kielecczynny. Wybrane zagadnienia problematyki badawczej*, [w:] *Rozwój prowincji naszej. Życie społeczno-kulturalne ośrodków lokalnych ziem polskich w dobie powojennej 1864–1914*, pod red. M. Adamczyka i A. Notkowskiego, Kielce – Warszawa 1993 (s. 21, 104).
8. Zofii Bażant, *Aleksander Patkowski obywatel Sandomierza*, [w:] *W hołdzie Aleksandrowi Patkowskiemu. (W setną rocznicę urodzin)*, [red. nauk. J. Grzywna, A. Rembalski], Kielce 1991 (s. 101).
9. Mariana Juliana Lecha, *Księgarze i księgarnie w Królestwie Polskim 1869–1905. Materiały ze źródeł archiwalnych*, Warszawa 1980 (s. 29–30, 104).
10. Danuty Koźmian, *Poglądy społeczno-pedagogiczne Aleksandra Kazimierza Patkowskiego (1890–1942)*, Szczecin 1998 (s. 33, 103).

W zestawieniu ogólnych opracowań dotyczących poruszanych zagadnień zabrakło prac Mieczysława Adamczyka¹⁶ i Jolanty Dzieniakowskiej o prasie Kielecczyź-

¹⁶ Zob.: M. Adamczyk, *Cztery epoki prasy Kielecczynny 1811–1956*, Kraków – Kielce 1991; tenże, *Drukarnie i drukarstwo na Kielecczyźnie od początków XX wieku do czasów współczesnych*, [w:] *Pisarze regionu świętokrzyskiego*, t. 2, Kielce 1987, s. 5–34; tenże, *Polska prasa na Kielecczyźnie*

ny¹⁷, Izabeli Krasieńskiej i Piotra Sławińskiego o jednodniówkach sandomierskich¹⁸. Joanna Mikosz pomija opracowania naukowe wymienionych badaczy, jak również literaturę w nich zawartą, a powołuje się na popularyzatorskie artykuły (np. o czasopiśmie „Nasze”)¹⁹. Ponadto nie uwzględniła opracowań szczegółowych dotyczących poszczególnych tytułów lub wybranych zagadnień, m.in. Aleksandry Lubczyńskiej o regionalizmie kieleckim w okresie międzywojennym²⁰, Michała Leszczyńskiego o twórcach prasy Sandomierza²¹ i o czasopiśmie „Siewca Prawdy”²², Waldemara Plennikowskiego — „Głos Ziemi Sandomierskiej”²³ czy Piotra Sławińskiego o początkach wydawania pisma szkolnego „Spójnia”²⁴.

Omawianą prasę sandomierską autorka podzieliła na świecką i kościelną, nie wprowadzając jednak do tekstu nawet zarysu historii Kościoła. Z całą pewnością pomocne byłyby w tym publikacje powstałe z okazji 200-lecia diecezji sandomierskiej autorstwa księży Bogdana Stanaszka²⁵ czy Bartłomieja Krzosa²⁶. W odniesieniu

w latach 1918–1939, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1987, nr 1, s. 117–134; tenże, *Polska prasa na Kielecczyźnie w latach 1918–1939. (Statystyka, typologia, struktura)*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1988, t. 7, s. 125–168; tenże, *Prasa Kielecczyzny — tradycje i współczesność*, Warszawa – Kielce 1987; tenże, *Prasa religijna Kielecczyzny w dwudziestoleciu międzywojennym. (Typologia, funkcje, modele)*, „Kieleckie Studia Bibliologiczne” 1995, t. 2, s. 111–128; tenże, *Prasa Kielecczyzny w latach niewoli narodowej*, „Rocznik Świętokrzyski” 1989, t. 16, s. 129–145; tenże, *Prasa religijna Kielecczyzny w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Społeczno-kulturalna działalność Kościoła katolickiego w Polsce XIX i XX wieku*, pod red. R. Renz i M. Meduckiej, Kielce 1994, s. 171–183.

¹⁷ Zob. m.in.: M. Adamczyk, J. Dzieniakowska, *Prasa Kielecczyzny w latach 1811–1989. Bibliografia*, t. 1, 1811–1945, Kielce 1995; M. Adamczyk, J. Dzieniakowska, *Ludzie prasy Kielecczyzny w XIX i XX wieku. Indeks biograficzny*, Kielce 2000.

¹⁸ I. Krasieńska, P. Sławiński, *Jednodniówki sandomierskie (1918–2002)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2021, z. 2, s. 121–151.

¹⁹ P. Sławiński, *Z dziejów prasy Sandomierza. Czasopisma „Nasze”, „Sandomierzanin”* 2019, nr 1, s. 9–10; Szerzej: tenże, *Kształcenie młodzieży w Sandomierzu w latach 1815–1914*, Kraków 2013, s. 189–190.

²⁰ A. Lubczyńska, *Regionalizm kielecki w latach 1918–1939*, Kielce 2008.

²¹ M. Leszczyński, *Twórcy prasy Sandomierza w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą IV*, pod red. J. Dzieniakowskiej, M. Olczak-Kardas, Kielce 2015, s. 255–266.

²² Tenże, „Siewca Prawdy”. *Tygodnik diecezji sandomierskiej w latach 1931–1939*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2014, nr 1, s. 71–84; tenże, *Sprawy Sandomierza na łamach „Siewcy Prawdy” w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą III*, pod red. J. Dzieniakowskiej, M. Olczak-Kardas, Kielce 2012, s. 541–552.

²³ W. Plennikowski, *Publicystyka na łamach „Głosu Ziemi Sandomierskiej” w latach 1901–1902*, „Zeszyty Sandomierskie” 2000, nr 11, s. 11–17.

²⁴ P. Sławiński, *Sandomierskie lata Aleksandra Patkowskiego*, [w:] *Twórca polskiego regionalizmu. Nowe badania nad życiem i działalnością Aleksandra Patkowskiego*, pod red. T. Giergiela, Sandomierz 2015, s. 108–109.

²⁵ B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska 1818–2018. Tradycje historyczne*, Sandomierz 2018.

²⁶ B. Krzos, *Przewodnik po dziejach diecezji sandomierskiej. Wspólna historia ziem dzisiejszej Diecezji Sandomierskiej w świetle współczesnych opracowań*, Sandomierz 2018.

do prasy katolickiej powołała się na artykuł ks. Bogdana Stanaszka, nie uwzględniła jednak opracowania dotyczącego działalności pisarskiej księży autorstwa Waldemara Firleja²⁷. Pominęła literaturę dotyczącą księży, m.in.: Jana Gajkowskiego²⁸ czy Józefa Rokosznego²⁹, którzy odegrali znaczącą rolę w funkcjonowaniu rynku prasy sandomierskiej. Nie skorzystała też z wydanego w latach 2018–2020 czterotomowego *Słownika biograficznego księży diecezji sandomierskiej*³⁰ oraz dwutomowego *Świętokrzyskiego słownika biograficznego*³¹.

Oprócz braku aktualnego stanu badań dotyczącego prasy sandomierskiej za drugi poważny błąd Joanny Mikosz w recenzowanym tekście należy uznać nieodróżnianie przez nią publikacji naukowych od popularnonaukowych czy popularyzatorskich. Ponadto występują uchybienia w przypisach i źródłach cytowań w zapisach bibliograficznych. Na s. 219 podała: „Wśród publikacji o charakterze popularnonaukowym można wskazać teksty Piotra Sławińskiego: *Collegium Gostomianum. Szkolnictwo średnie w Sandomierzu w latach 1915–1944* (2007)...”. Informacja ta jest nieprawdziwa. Z okazji jubileuszu Collegium Gostomianum w 2002 r. ukazała się monografia pod redakcją naukową prof. dr. hab. Stanisława Litaka, której recenzentami byli: prof. dr. hab. Feliks Kiryk i prof. dr. hab. Józef Miąso. Wspomniana przez Joannę Mikosz publikacja autorstwa Piotra Sławińskiego ukazała się jako tom 3 wspomnianej monografii, a nie jak zostało błędnie podane — w 2007 r. Dane te nie zostały prawidłowo odnotowane w tekście i przypisach oraz w źródłach cytowań³².

Joanna Mikosz w cytacie na s. 222 dotyczącym pisma „Głos Ziemi Sandomierskiej” zaczerpniętym z książki Karoliny Gajek o księgarni siostr Chodakowskich nie dodała, że K. Gajek informacje do tego fragmentu opracowania zaczerpnęła z publikacji Kazimierza Wardy, co zostało udokumentowane odpowiednim przypisem w jej książce. Ponadto autorka recenzowanego opracowania w odniesieniu do pisma „Ra-

²⁷ W. Firlej, *Piśmiennictwo księży diecezji kieleckiej i sandomierskiej w XIX wieku*, Kielce 2011.

²⁸ J. Krasieński, *Ks. Jan Gajkowski — założyciel i redaktor „Kroniki Diecezji Sandomierskiej” oraz polemista religijny*, [w:] *Ks. Jan Kanty Gajkowski (1866–1919). Kapłan — Pisarz — Społecznik. Materiały z sesji Sandomierz, 22 października 1999 r.*, pod red. K. Burka, Sandomierz 2000, s. 28–50.

²⁹ T. Wojewoda, *Działalność społeczno-kulturalna i oświatowa ks. Józefa Rokosznego (1870–1931)*, Sandomierz 2007.

³⁰ B. Stanaszek, R. Nowakowski, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 1, A–G, Sandomierz 2014; B. Stanaszek, R. Nowakowski, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 2, H–L, Sandomierz 2015; B. Stanaszek, R. Nowakowski, P. Tylec, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 3, M–R, Sandomierz 2017; B. Stanaszek, R. Nowakowski, P. Tylec, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 4, S–Ż, Sandomierz 2019.

³¹ *Świętokrzyski słownik biograficzny*, t. 1, *Do 1795 roku*, pod red. J. Wijaczki, Kielce 2002; *Świętokrzyski słownik biograficzny*, t. 2, *1795–1918*, pod red. J. Szczepańskiego, Kielce 2009.

³² P. Sławiński, *Collegium Gostomianum*, t. 3, *Szkolnictwo średnie w Sandomierzu w latach 1915–1944*, Sandomierz 2002.

zem Młodzi Przyjaciele” na s. 232 zanotowała: „Jak podkreśla Sławiński: «Główny zakres tematyczny pisma zawierał: artykuły dotyczące historii Polski, dziejów Sandomierza, na łamach magazynu zamieszczano także wiersze, wywiady z twórcami, utwory literackie oraz prace profesorów gimnazjum» (Sławiński 2007)”. Niestety, we wspomnianej publikacji nie znajdziemy takich informacji³³. Ponadto w przypisie nie uwzględnia bardzo bogatego dorobku działalności Aleksandra Patkowskiego, twórcy polskiego regionalizmu. Napisała jedynie o jego śmierci w przypisie 9 na s. 229, cyt.: „Aleksander Patkowski został zaaresztowany przez gestapo przez gestapo [podkreślenia Piotra Sławińskiego] i wywieziony do Oświęcimia, gdzie zmarł 22 marca 1942 roku (Cybulska 1998: 76)”. Tymczasem warto wspomnieć o zbiorowych monografiach dotyczących jego życia i działalności, wydanych w 1991³⁴ i 2015 r.³⁵ czy o autorskich publikacjach Renaty Durdy³⁶, Zbigniewa Wójcika³⁷ i Danuty Koźmian³⁸. Zabrakło również artykułu Zofii Bażant o Romanie Kosele³⁹.

Joanna Mikosz na s. 219 podaje, cyt.: „Badaniu poddano wszystkie magazyny wychodzące w latach 1829–1939 w Sandomierzu. Wśród nich można wskazać dwadzieścia dwa periodyki”. Jednak z tekstu wynika, że omówiła 21 periodyków⁴⁰. Słusznie, że autorka odniosła się do publikowanych w Sandomierzu kalendarzy. W opracowaniu pominęła jednak pisma urzędowe, jednodniówki i niektóre czasopis-

³³ Zob. tamże, s. 108–109.

³⁴ *W holdzie Aleksandrowi Patkowskiemu. (W setną rocznicę urodzin)*, [red. nauk. J. Grzywna, A. Rembalski], Kielce 1991.

³⁵ *Twórca polskiego regionalizmu. Nowe badania nad życiem i działalnością Aleksandra Patkowskiego*, pod red. T. Giergiela, Sandomierz 2015.

³⁶ R. Durda, *Sandomierski Orland Szalony. Rzecz o Aleksandrze Patkowskim*, Sandomierz 1990.

³⁷ Z. Wójcik, *Aleksander Patkowski — pionier regionalizmu turystyczno-krajoznawczego w Polsce*, Radom 2003.

³⁸ D. Koźmian, *Poglądy społeczno-pedagogiczne Aleksandra Kazimierza Patkowskiego (1890–1842)*, Szczecin 1998.

³⁹ Z. Bażant, *Roman Kosela — szkic biograficzny*, „Studia Sandomierskie” 1983–1984, t. 4, s. 441–450.

⁴⁰ W tekście omówionych jest 21 periodyków, a niektóre z nich mają błędnie podany okres ukazywania się: 1) „Bomba” (1930–1931), 2) „COP. Pismo Centralnego Okręgu Przemysłowego” (1938), 3) „Głos Ziemi Sandomierskiej” (1901–1902), 4) „Kalendarz Diecezji Sandomierskiej” (1929–?), 5) „Kronika Diecezji Sandomierskiej” (od 1907), 6) „Nasze Drogi” (1929–1933), 7) „Nasze” (?), 8) „Nasze” (1912–1914), 9) „Niwa Sandomierska. Tygodnik dla wszystkich poświęcony życiu i pracom społecznym Ziemi Sandomierskiej” (1913), 10) „Okólnik. Czasopismo Katolickiego Związku Młodzieży Polskiej Ziemi Sandomierskiej” (1930–1932), 11) „Pamiętnik Sandomierski. Pismo poświęcone dzieciom i literaturze oyczystey” (1829–1830), 12) „Prawda Katolicka. Czasopismo poświęcone obronie wiary katolickiej przed sekciarstwem” (od 1930 –?), 13) „Przewodnik Żywego Różańca” (1935–1939), 14) „Razem Młodzi Przyjaciele” (1925), 15) „Rocznik Diecezji Sandomierskiej” (1929–?), 16) „Sandomierski Ruch Regionalny” (od 1929 lub od 1931–?), 17) „Sandomierzanin” (1912–1914), 18) „Siewca Prawdy. Tygodnik poświęcony sprawom religijno-społecznym” (1918–1944), 19) „Spójnia”(1916 lub 1917? – 1939), 20) „Ziemia Sandomierska” (1912–1914? lub 1920), 21) „Ziemia Sandomierska” (1929–1935).

ma szkolne. Nie uwzględniła także aż 18 periodyków (pomijam tu różne wersje tytułów tego samego czasopisma, funkcjonujących w obiegu naukowym. Należą do nich wcześniej omówione:

1. „Dziennik Urzędowy Województwa Sandomierskiego” (1816–1837).
2. „Dziennik Urzędowy Guberni Sandomierskiej” (1837–1844).
3. „Dziennik Urzędowy Obwodu Sandomierskiego” (1915–1917).
4. Rubrycele, czyli: „Consignatio Cleri Saecularis ac Regularis Dioecesis Sandomiriensis” (1820–1844), „Elenchus Cleri Saecularis ac Regularis Dioecesis Sandomiriensis” (1845–1854), „Consignatio Vene-Rabilis et Universi Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Sandomiriensis” (1855–1872), „Catalogus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Sandomiriensis” (1873–1931), „Spis Duchowieństwa i Parafii Diecezji Sandomierskiej” (1932–1939).
5. „Dziennik Urzędowy C. i K. Komendy Obwodu Sandomierskiego” (1915–1917), później „Dziennik Urzędowy C. i K. Komendy Powiatu Sandomierskiego” (1917–1918) i jego niemieckojęzyczna wersja „Amtsblatt des K. u. K. Kreiskommandos in Sandomierz” (1915, nr 1), później „Amtsblatt des Kreises Sandomierz” (1915–1918).

W książce Wiesława Łukasza Macierzyńskiego, *Prasa Radomia w latach 1811–1918* (Radom 1995) są wymienione czasopisma, z których wydany w grudniu 1830 r. „Inwalida Radomski” zmienił od stycznia tytuł, który nie został uwzględniony przez Joannę Mikosz:

6. „Sandomierzanin” (1831)⁴¹.

W artykule Izabeli Krasieńskiej i Piotra Sławińskiego zamieszczony jest *Wykaz bibliograficzny jednodniówek sandomierskich z lat 1918–2002*. Wynika z niego, że Joanna Mikosz w rozważaniach nad sandomierskim rynkiem prasowym pominęła również kolejnych dziewięć jednodniówek:

7. „Do młodzieży S.M.P.!” (1933),
8. „Jednodniówka 4-go Pułku Saperów” (1925),
9. „Jednodniówka Harcerk Sandomierskich” (9 czerwca 1918),
10. „Jednodniówka Harcerk Sandomierskich” (8 czerwca 1919)
11. „Jednodniówka Harcerska I-ej Sandomierskiej Drużyny Harcerskiej im. gen. M. Sokolnickiego” (3 maja 1918),
12. „Jednodniówka Harcerska I-ej Sandomierskiej Drużyny Harcerskiej im. gen. M. Sokolnickiego” (23 marca 1919),
13. „Jednodniówka Harcerstwa Sandomierskiego” (1931),
14. „Jednodniówka Naucz[ycielstwa] Rejonu Konferencyjnego Lipnickiego w Lipniku” (1939),

⁴¹ Zob. W. Zajewski, „Sandomierzanin” — nieznanne czasopismo z okresu powstania listopadowego, „Przegląd Historyczny” 1964, nr 2, s. 236–256.

15. „Jednodniówka Oddziału Sandomierskiego Zrzeszenia Nauczycielstwa Polskich Szkół Początkowych” (1919)⁴².

Ponadto w okolicznościowym artykule Piotra Sławińskiego *Czasopisma wydawane w Collegium Gostomianum* zostało wymienionych 8 pism szkolnych ukazujących się do 1939 r. w tej placówce oświatowej. Z tej liczby periodyków szkolnych Joanna Mikosz uwzględniła w opracowaniu 5 tytułów: „Nasze” (1905), „Nasze” (1910–1914), „Spójnia” (1916–1939), „Razem Młodzi Przyjaciele” (1925 — następnie redakcja połączyła się z redakcją „Spójni”) i „Nasz Głos” (1917–1918)⁴³.

Pominęła zaś trzy tytuły:

16. „Czwartoklasista” (ok. 1902–1903),

17. „Biesiadnik” (1916),

18. „Przebłyśk” (1916).

Na stronie s. 219 napisała: „Podczas przeprowadzenia kwerendy skorzystano ze zbiorów Biblioteki Publicznej w Sandomierzu przy ul. Parkowej 1, zdigitalizowanych zbiorów internetowych POLONA oraz serwisu tematycznego FBC, czyli katalogu zbioru czasopism polskich instytucji kultury i nauki”. Autorka nie powinna się była opierać wyłącznie na jednej bibliotece i zdigitalizowanych zbiorach internetowych. Jej obowiązkiem jako znawczynie prasy sandomierskiej, a za taką powinniśmy ją chyba uważać, sądząc po tym, że deklaruje przygotowywanie monografii prasy sandomierskiej, było przeprowadzenie gruntownej kwerendy archiwalno-bibliotecznej (np. w Bibliotece Narodowej, Bibliotece Jagiellońskiej, Bibliotece Diecezjalnej w Sandomierzu, Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Witolda Gombrowicza w Kielcach oraz przynajmniej w Archiwum Państwowym w Kielcach i jego Oddziale w Sandomierzu).

We wstępie recenzowanego tekstu zapowiedziano analizę zawartości czasopism w oparciu o wskazówki metodyczne zawarte w pracach Karoliny Szczepaniak i Małgorzaty Lisowskiej-Magdziarz. Trudno dociekać przyczyn, dlaczego autorka pominęła w rozważaniach *Analizę zawartości prasy* Walerego Pisarka⁴⁴. Niestety, tylko na zapowiedziach analiza zawartości czasopism sandomierskich się kończy. Część rozdziału dotycząca analizy zawartości poszczególnych tytułów jest kompilacją tekstów już opublikowanych przez innych autorów, podanych w przypisach. Tekst w tych fragmentach nie wnosi nic nowego. Czytając to, odnosi się wrażenie, że autorka „co wiedziała, to napisała”, a wiedzę czerpała z niekompletnej literatury przedmiotu, w tym z opracowań popularnonaukowych. Rozdział Joanny Mikosz pt. *Kształtowanie się sandomierskiego rynku prasowego w latach 1829–1939* jest nierzetelny, nieusystematyzowany i niedopracowany. W mojej ocenie brakuje w nim chronologii, samodzielności i jakiegokolwiek koncepcji. Mimo intrygującego tytułu

⁴² I. Krasieńska, P. Sławiński, *Jednodniówki sandomierskie...*, s. 147–149.

⁴³ P. Sławiński, *Czasopisma wydawane w Collegium Gostomianum*, [w:] „Spójnia”. *Wydanie specjalnie 100 lat Spójni*, Sandomierz grudzień 2016 r., s. 8–11.

⁴⁴ W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983.

opracowanie nie porusza wielu zagadnień z nim związanych, a w niektórych przypadkach tylko wzmiankuje informacje w odniesieniu do poszczególnych tytułów, np. brak ujednoczonych opisów czasopism, nakładów, cen, kolportażu i prenumeraty oraz wskazania środowiska, do którego periodyki były adresowane i jaką pokładaną w nich rolę spełniły (cele nakreślone przez redakcje).

Jak już wspomniano, czasopismo „Głos Ziemi Sandomierskiej” (1901–1902) było wydawane w Tarnobrzegu (Galicja — zabór austriacki) i kolportowane nielegalnie w Kongresówce. Autorka w części dotyczącej metodologii nie wyjaśnia kryterium, jakim się kierowała, dotyczącym zakresu terytorialnego uwzględnionych czasopism. Omawiając to czasopismo, nie podjęła próby ocenienia jego wpływu na sandomierski rynek prasowy; w porównaniu z całym rozdziałem pismo to omawia aż na dwóch stronach. O jakości wywodów Joanny Mikosz najdobitniej świadczy informacja o cenie periodyku wydawanego w Galicji (s. 221): „jego cena wynosiła dwadzieścia groszy polskich”. Informację tę autorka podała bez omówienia. Na winiecie czasopisma podawano, cyt.: „Cena pojedynczego numeru 20 hal. = 20 fen. = 20 gr. polskich”. Nie podjęła próby wyjaśnienia, dlaczego uwzględniano cenę w groszach polskich (1 złoty polski = 30 groszy polskich), skoro oficjalnie w Królestwie Polskim od 1842 r. obowiązywały ruble i kopiejki. Przygraniczny Sandomierz w tym okresie był miastem należącym administracyjnie do Królestwa Polskiego (guberni radomskiej). Jeszcze raz należy żałować, że autorka nie zajrzała do książki Izabeli Krasińskiej poświęconej życiu kulturalnemu w miastach i miasteczkach guberni radomskiej. W recenzowanym opracowaniu nie powołała się również na artykuł Waldemara Plennikowskiego dotyczący periodyku „Głos Ziemi Sandomierskiej”⁴⁵.

Przedstawiając warsztat naukowy Joanny Mikosz, najlepiej będzie zacytować dwa fragmenty z jej tekstu, kiedy omawia czasopismo szkolne „Spójnia” [podkreślenie Piotr Sławiński]. Na s. 227, cyt.: „Kolejnym tytułem wydawanym w Królewskim Mieście od 3 grudnia 1917 roku było czasopismo młodzieżowe pod tytułem «Spójna»”. Na s. 228 cyt.: „Początkowo «Spójna» była dwutygodnikiem [...]. W sumie od 3 grudnia 1916 roku do listopada 1938 roku ukazało się dwadzieścia jeden roczników”. Joanna Mikosz miała kłopot ze wskazaniem lat ukazywania się omawianych czasopism. Z jej opracowania nie można ustalić, w jakim okresie rozpoczęto i zakończono wydawanie takich czasopism, jak: „Spójnia”, „Niwa Sandomierska”, najstarsza „Ziemia Sandomierska” czy „Rocznik Diecezji Sandomierskiej” i „Kalendarz Diecezji Sandomierskiej”.

Zawartość „Kroniki Diecezji Sandomierskiej” (1907–) autorka omówiła na stronach 235–236 (1,5 strony). Pominęła natomiast w swych rozważaniach monografię tego czasopisma wydaną z okazji jubileuszu jego stulecia⁴⁶. Zbyt szeroko w przypisach omawia dwa czasopisma „Nasze” (1984–1987) – przypis 14 s. 234. Tekst

⁴⁵ W. Plennikowski, *Publicystyka...*, s. 11–17.

⁴⁶ *Stulecie periodyku diecezjalnego „Kronika Diecezji Sandomierskiej”*. *Pokłosie sesji naukowej z 15–16 listopada 2007 r.*, pod red. J. Krasińskiego, Sandomierz 2009.

dotyczący periodyku „Nasze” (1984–1987) liczy 22 wersy przypisu i jest oparty na tekście piszącego te słowa *Z dziejów prasy Sandomierza*. *Czasopisma „Nasze”, „Sandomierzanin”* 2019, nr 1, s. 9–10. Z kolei periodyk „Sandomierzanin (2000–) został omówiony w przypisie 4 na s. 226–227 liczącym 33 wersy przypisu i zawierającym błędy merytoryczne; na jego zakończenie Joanna Mikosz powołuje się w przypisie, cyt.: „(Warda 1988: 44)”. To dziwne, zważywszy na fakt, że Kazimierz Warda artykuł *Z dziejów czasopiśmiennictwa sandomierskiego do 1918 roku* opublikował w 1988 r., czyli 12 lat przed wznowieniem „Sandomierzanina”. Ponadto obydwie wymienione periodyki nie mieszczą się w zakresie chronologicznym podjętych w rozdziale badań i wystarczyło o nich jedynie wspomnieć.

W opracowaniu autorka wspomina o czasopiśmie „Niwa Sandomierska”, powołując się na Kazimierza Wardę. Poza ogólnikami zaczerpniętymi z jego publikacji nic nie wnosi nowego (nie wiemy, ile ukazało się numerów i jak długo periodyk był wydawany). O warsztacie autorki świadczą też przypisy na s. 230, gdzie omawia częstotliwość ukazywania się czasopisma „Centralny Okręg Przemysłowy” (1938–1939). W jednym akapicie, omawiając całe czasopismo, aż w pięciu przypisach powołuje się na artykuł z pierwszego numeru periodyku, cyt.: „[brak autora 1938: 1]”.

Joanna Mikosz na s. 226 odnotowała:

Kontynuacją „Sandomierzanina” była „Ziemia Sandomierska”. Pismo „ukazywało się w latach 1912–1914. Periodyk miał podtytuł «Dwutygodnik poświęcony sprawom i zobrazowaniu życia miejskiego» i wychodził w każdą niedzielę po 1 – szym i 15 – tym dniu miesiąca” (Piotr Sławiński 2019: 13).

Przytoczone przez autorkę w cudzysłowie informacje: „ukazywało się w latach 1912–1914” w odniesieniu do „Ziemi Sandomierskiej” jest nieporozumieniem, a uwierzytelnianie jej przez powoływanie się w przypisie na Piotra Sławińskiego, który takich informacji nie podał, stanowi zarzut poważny. Warto odnotować, że na tej samej stronie (tylko tym razem bez podawania przypisu) autorka podaje prawidłową datę ukazywania się „Ziemi Sandomierskiej” jako rok 1920.

Wydaje się, że Joanna Mikosz na s. 229 zupełnie się pogubiła, omawiając dwa różne czasopisma o tym samym tytule, różniące się jedynie podtytułami, ukazujące się w różnych latach: „Ziemię Sandomierską. Dwutygodnik poświęcony sprawom i zobrazowaniu życia miejskiego” (1920) i „Ziemię Sandomierską. Czasopismo samorządowo-społeczne” (1929–1935). Dowodzą tego błędy w podaniu wydawców, redaktorów i okresu ukazywania się. Dotyczy to również innych omawianych przez nią czasopism. Potwierdzają to m.in. przypisy nr 5 i 11, cyt.: „Numery pisma nie są dostępne w wersji elektronicznej” w odniesieniu do pism: „Niwa Sandomierska” i „Nasze Drogi”, przypisy 6 i 10, cyt.: „Brak dostępnych numerów w wersji elektronicznej” w odniesieniu do pism: „Spójnia” i „Razem Młodzi Przyjaciele” oraz

przypis 18: „Brak numerów dostępnych w wersji elektronicznej” w odniesieniu do tytułu „Kalendarz Diecezji Sandomierskiej”. Dowodem na nierzetelność jest również informacja w tekście dotycząca „Ziemi Sandomierskiej” (1920) s. 226, cyt.: „W sumie wydano dziesięć numerów czasopisma. Wśród nich Piotr Sławiński wskazał: jeden numer podwójny...”. Widać, że wiedzę o omawianych czasopismach autorka czerpała z nielicznych opracowań, do których udało jej się dotrzeć. Opisy poszczególnych tytułów stanowią nieudolną kompilację wydanych już tekstów, często popularnonaukowych, czy wręcz popularyzatorskich, które autorka unaukowia.

Recenzowany tekst Joanny Mikosz nie charakteryzuje szerzej poruszanych zagadnień. Dla przykładu na s. 228–229 odnajdujemy wątek kolportażu w gimnazjum męskim w Sandomierzu pisma „Filomata” wydawanego we Lwowie. Autorka, jak sama zaznaczyła, korzystała z książki biograficznej Małgorzaty Chrzelest dotyczącej nauczyciela i bibliotekarza Michała Świerzowicza⁴⁷. W związku z tym trudno wytłumaczyć, dlaczego z nauczyciela Michała Świerzowicza zrobiła ucznia Mariana Świerzowicza. Ponadto Joanna Mikosz cytuje teksty bez użycia cudzysłowu lub w cytatach oznaczonych cudzysłowem podaje zmienione w stosunku do oryginału teksty. Dla przykładu podaje fragment ze s. 228–229:

Warto też dodać, że słuchacze tamtejszego gimnazjum byli bardzo aktywni naukowo: „Na spotkaniach, które odbywały się raz w tygodniu, czytano i komentowano utwory Owidiusza, Wergiliusza, Cezara oraz dyskutowano nad referatami uczestników, na przykład *O komediach Plauta czy Terencjusza*” (brak autora 1923: 15). Z inicjatywy ucznia Mariana Świerzowicza zostało zaprenumerowane pismo „Filomata”, jego pierwsze egzemplarze dotarły do gimnazjum w 1929 roku (brak autora 1929: 14): „Czasopismo redagowane we Lwowie, przeznaczone dla młodzieży klas starszych, przybliżyło kulturę antyczną, ale również szeroko pojętą kulturę europejską a polską w szczególności. Na jego łamach publikowano artykuły naukowo-literackie, językoznawcze czy etnologiczne” (Chrzelest 2007: 15).

Dla zobrazowania błędów podaję oryginalny tekst z książki Małgorzaty Chrzelest ze strony 15 z moimi podkreśleniami miejsc, które Joanna Mikosz zmieniła w stosunku do oryginału. Podjęła próbę zacytowania dwóch oddzielonych od siebie akapitów. Pierwszy akapit dotyczył założonego w 1923 r. Kółka Miłośników Łaciny:

Na spotkaniach, które odbywały się raz w tygodniu, czytano i komentowano utwory Owidiusza, Wergiliusza, Cezara oraz dyskutowano nad referatami uczestników, np. o komediach Plauta czy Terencjusza.

⁴⁷ M. Chrzelest, *Przywrócony pamięci. Michał Świerzowicz (1889–1954)*, Sandomierz 2007, s. 15.

Trzeci akapit, cyt.:

Z inicjatywy Michała Świerzowicza zostało zaprenumerowane pismo »Filomata«, jego pierwsze egzemplarze dotarły do gimnazjum w 1929 r.¹⁶ Czasopismo redagowane we Lwowie, przeznaczone dla młodzieży klas starszych, przybliżało kulturę antyczną, ale również szeroko pojętą kulturę europejską a polską w szczególności. Na jego łamach ukazywały się artykuły naukowo-literackie, językoznawcze czy etnologiczne.

Drugi cytat dotyczy opisu metodologicznego i błędnego zapisu strony w przypisie ze s. 220:

Należy dodać, że analizie treści, jako metodzie badawczej, przypisuje się ilościowy charakter. Polega ona wówczas na zliczaniu określonych, występujących w badanym materiale elementów lub cech przekazu oraz pomiarze ich nasilenia, bądź też porównywaniu tekstów z pewnym wzorem, a w konsekwencji wyprowadzaniu wniosków na podstawie uchwyconych liczbowo zależności, prawidłowości czy tendencji (Szczepaniak 2012: 85).

Poniżej podaję oryginalny tekst Karoliny Szczepaniak z podkreśleniami fragmentów, które Joanna Mikosz pominęła, a tekstu nie opatrzyła cudzysłowem:

Ponadto analizie treści, jako metodzie badawczej, milcząco przypisuje się zazwyczaj ilościowy charakter. Polega ona wówczas na zliczaniu określonych, występujących w badanym materiale elementów (np. słów, fraz, tematów) lub cech przekazu oraz pomiarze ich nasilenia, bądź też porównywaniu tekstów z pewnym wzorem, a w konsekwencji wyprowadzaniu wniosków na podstawie uchwyconych liczbowo zależności, prawidłowości czy tendencji⁴⁸.

W omawianym tekście podobnych przykładów jest znacznie więcej. Do większości akapitów można mieć zastrzeżenia wynikające przynajmniej z niedomówień czy nieścisłości lub z błędów technicznych czy — co gorsza — merytorycznych. Gdyby Joanna Mikosz sięgnęła przynajmniej do części wskazanych przeze mnie publikacji, na pewno większości z tych błędów udało by się jej uniknąć.

Na zakończenie kilka błędów merytorycznych dostrzeżonych w rozdziale: W. Burzyński (s. 235) — to w rzeczywistości Wojciech Byrzyński, właściciel drukarni w Sandomierzu; po jego śmierci drukarnię objął syn Marian Byrzyński (ur. 1887), w tekście błędnie odnotowany jako Marian Burzyński (s. 226, 228). Julian Słomka (pamiętnikarz) (s. 221) to Jan Słomka (1842–1932), wójt Dzikowa, chłopski działacz

⁴⁸ K. Szczepaniak, *Zastosowanie analizy treści w badaniach artykułów prasowych — refleksje metodologiczne*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica” 2012, nr 42, s. 86.

społeczny i gospodarczy w Galicji, autor *Pamiętnika włościanina*⁴⁹. Autor wiersza opublikowanego w „Sandomierzanie” to Tomasz Kalembasa, a nie — jak odnotowała Autorka — Kolembasa (s. 223, 244). W tekście autorka myli imię twórcy polskiego regionalizmu Aleksandra Kazimierza Patkowskiego, podając: Adam Patkowski (s. 221, 244). Pisząc o Kazimierzu Wardzie, autorze artykułu o czasopiśmiennictwie sandomierskim, używa zamiennie imion Karolina (s. 219) lub Karol (s. 219, 222, 226, 228, 245), nigdy nie wymieniając właściwego. Tytuł czasopisma „Siewca Prawdy” Joanna Mikosz zmieniła na „Siewców Prawdy” (s. 238, 240). Swoiste kuriozum stanowią zapisy w przypisach i wykazie cytowań na s. 235, gdzie dodatkowo błędnie podany został tytuł [podkreślenie Piotra Sławińskiego] cyt.: „Mariawici i potrzeba pracy społecznej ze strony duchowieństwa X. Rokosznego [brak autora 1909: 1], artykuły historyczne, na przykład: *Rzut oka na Cerkiew Rosyjskiej przez X. W. Kosińskiego* [brak autora 1909: 38]” i na s. 241 cyt:

[autor anonimowy] (1909), ‘Rzut oka na *Cerkiew Rosyjskiej* przez X. W. Kosińskiego’, *Kronika Diecezyi Sandomierskiej. Miesięcznik poświęcony sprawom religijnym, naukowym i społecznym*: 1, ss. 2.

[autor anonimowy] (1909), ‘Mariawici i potrzeba pracy społecznej ze strony duchowieństwa X. Rokosznego’, *Kronika Diecezyi Sandomierskiej. Miesięcznik poświęcony sprawom religijnym, naukowym i społecznym*: 1, ss. 1.

Powyższe cytaty dowodzą nierzetelności i braku profesjonalizmu autorki oraz niechlujstwa redakcyjnego, co dodatkowo obniża niski poziom merytoryczny tekstu.

Na zakończenie chciałbym zacytować fragment artykułu Joanny Mikosz pt. *Funkcje sandomierskiej prasy kulturalnej na przykładzie „Stron Sandomierskich” (2002–2003) oraz „Goworka” (2004–2006)*, które najdobitniej świadczą o poziomie merytorycznym i rzetelności naukowej jej tekstów. Standardowo⁵⁰ nie uwzględniła

⁴⁹ J. Słomka, *Pamiętniki włościanina. Od pańszczyzny do dni dzisiejszych*, z przedm. F. Bujaka i W. Sobieskiego, do dr. przygot. J. Słomka młodszy, Kraków 1912.

⁵⁰ „Standardem” można określić fakt nieuwzględniania w swoich opracowaniach przez Joannę Mikosz publikacji Piotra Sławińskiego przywołanych w przypisach w wydawnictwach, z których korzystała. Dla przykładu odwołuję się do artykułu Danuty Paszkowskiej, *Na stulecie „Spójni”*, [w:] „Spójnia”. *Wydanie specjalnie 100 lat Spójni*, Sandomierz grudzień 2016 r. Na s. 12 w przypisie nr 1 jest odwołanie do artykułu P. Sławińskiego o Aleksandrze Patkowskim — opiekunie i wydawcy „Spójni”, którego w swoich rozważaniach nie uwzględniła Pani Mikosz. Por. J. Mikosz, *Charakterystyka funkcji sandomierskiego pisma szkolnego pt. „Spójnia”. Analiza za lata 1917-1938*, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiKjK_93-sH4AhVHposKHZkABSEQFnoECAIQAAQ&url=http%3A%2F%2F101.sandomierz.pl%2Fdata%2Fu-ploads%2F202122%2F202201%2F202201_Joanna_Mikosz_referat_Spojnia.pdf&usg=AOvVaw3U-zENHSsbg1MhwHkt6Spda [dostęp: 19.06.2022]; taż, *Charakterystyka funkcji sandomierskiego pisma*

artykułu naukowego piszącego te słowa, funkcjonującego w obiegu naukowym jako referat na konferencji — od 2013 r.⁵¹ i jako opublikowany artykuł naukowy pt. „*Strony Sandomierskie*” i „*Goworek*” jako przykład zaangażowania społeczeństwa w rozwój prasy lokalnej — od 2014 r.⁵² Natomiast w swoim opracowaniu powołuje się na popularyzatorskie teksty o wspomnianych czasopismach opublikowane przez Piotra Sławińskiego w „Sandomierzaninie” w 2019 r., które określa jako popularnonaukowe [podkreślenia — P.S.], cyt.:

Zadaniem badawczym, jakie sobie postawiono, jest zaprezentowanie zawartości i określenie funkcji pełnionych przez periodyki: „*Strony Sandomierskie*” oraz „*Goworek*”. Badania mają charakter pionierski. Nigdy wcześniej tytuły te nie były przedmiotem refleksji naukowej, której wyniki opublikowano w postaci artykułów lub książek. Wśród publikacji o charakterze popularnonaukowym można wskazać teksty Piotra Sławińskiego: „*Strony Sandomierskie*” 2002–2003. Z dziejów prasy Sandomierza (2019a, s. 12–13) oraz „*Goworek*” 2004–2006. Z dziejów prasy Sandomierza (2019b, s. 13–14)⁵³.

Kończąc niniejsze rozważania, w podsumowaniu chciałoby się rzec, że tekst Joanny Mikosz pt. *Kształtowanie się sandomierskiego rynku prasowego w latach 1829–1939* „nie jest wart papieru, na którym został wydrukowany”. Problem wydaje się jednak szerszy, ponieważ recenzowana publikacja ma jedynie wersję elektroniczną⁵⁴. Została opublikowana w elektronicznej wersji książki wydanej w serii „Perspektywy Ponowoczesności”, która ukazuje się od 2016 r., wydawanej przez Ośrodek Badawczy Facta Ficta. Jak odnotowano w książce, na s. 5:

szkolnego pt. „*Spójnia*”. *Analiza za lata 1917–1938*, [w:] *Postrzeganie sfery publicznej w perspektywie nauk humanistycznych*, red. P. Pomajda, E. Chodźko, Lublin 2022, s. 188–214, <https://bc.wydawnictwo-tygiel.pl/publikacja/FC23BD46-F35A-F88E-1E24-B52B4960B944> [dostęp: 08.10.2022].

⁵¹ Szerzej: A. Ruta, *Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Z dziejów książki i prasy. Przegląd badań za lata 2010–2013” (Lubostroń, 22–23 kwietnia 2013 roku)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2014, z. 1, s. 137–139.

⁵² P. Sławiński, „*Strony Sandomierskie*” i „*Goworek*” jako przykład zaangażowania społeczeństwa w rozwój prasy lokalnej, [w:] *Studia z dziejów książki, prasy i bibliotek. Stan badań za lata 2010–2013*, praca zbior. pod red. Z. Kropidłowskiego i D. Spychały, Bydgoszcz 2014, s. 287–306. Zob. J. Gomoliszek, *Studia z dziejów książki, prasy i bibliotek. Stan badań za lata 2010–2013*, pod red. Zdzisława Kropidłowskiego, Dariusza Spychały, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego 2014, 394 s., ISBN 978-83-7096-978-3, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2015, nr 2, s. 211–215.

⁵³ J. Mikosz, *Funkcje sandomierskiej prasy kulturalnej na przykładzie „Stron Sandomierskich” (2002–2003) oraz „Goworka” (2004–2006)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 2021, nr 1, s. 49.

⁵⁴ *Fenomeny. Literatura, kultura, sztuka i media*, redakcja B. Stelingowska, Ośrodek Badawczy Facta Ficta, Wrocław 2022, https://factaficta.files.wordpress.com/2022/05/fenomeny_red_b_stelingowska.pdf [dostęp: 28.06.2022].

powstała z myślą o potrzebie dopełnienia krajobrazu polskiej humanistyki o istotne problemy i tematy badawcze z zakresu filozofii, kultury i sztuki końca XX i początku XXI wieku. Jako jedne z nielicznych pozycji na polskim rynku publikacji naukowych książki w serii dystrybuowane są za darmo w wersji elektronicznej — i udostępniane czytelnikom w ramach licencji Creative Commons BY 4.0 (uznanie autorstwa) celem promowania otwartego i bezpłatnego dostępu do wiedzy.

Szybki i łatwy dostęp do recenzowanego artykułu w Internecie powoduje, że osoby zainteresowane mogą go błędnie odebrać jako cenne i oryginalne opracowanie naukowe stanu badań i wiedzy w zakresie rynku prasy sandomierskiej do 1939 r. Przekonanie to potwierdzają recenzenci naukowcy wymienionej książki.

Bibliografia

- Gomoliszek J., *Studia z dziejów książki, prasy i bibliotek. Stan badań za lata 2010–2013, pod red. Zdzisława Kropidłowskiego, Dariusza Spychały, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego 2014, 394 s., ISBN 978-83-7096-978-3, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2015, nr 2, s. 211–215.*
- Mikosz J., *Funkcje sandomierskiej prasy kulturalnej na przykładzie „Stron Sandomierskich” (2002–2003) oraz „Goworka” (2004–2006), „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 2021, nr 1, s. 43–68.*
- Ruta A., *Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Z dziejów książki i prasy. Przegląd badań za lata 2010–2013” (Lubostroń, 22–23 kwietnia 2013 roku), „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2014, z. 1, s. 137–139.*
- Sławiński P., *„Strony Sandomierskie” i „Goworek” jako przykład zaangażowania społeczeństwa w rozwój prasy lokalnej, [w:] Studia z dziejów książki, prasy i bibliotek. Stan badań za lata 2010–2013, praca zbior. pod red. Z. Kropidłowskiego i D. Spychały, Bydgoszcz 2014, s. 287–306.*
- Sławiński P., *Collegium Gostomianum, t. 3, Szkolnictwo średnie w Sandomierzu w latach 1915–1944, Sandomierz 2002.*
- Sławiński P., *Z dziejów prasy Sandomierza. Czasopisma „Nasze”, „Sandomierzanin” 2019, nr 1, s. 9–10.*
- Szczepaniak K., *Zastosowanie analizy treści w badaniach artykułów prasowych – refleksje metodologiczne, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 2012, nr 42, s. 83–112.*

Wykaz wybranych prac pominiętych przez Joannę Mikosz w recenzowanym artykule

- Adamczyk M., *Cztery epoki prasy Kielecczyzny 1811–1956, Kraków – Kielce 1991.*
- Adamczyk M., *Drukarnie i drukarstwo na Kielecczyźnie od początków XX wieku do czasów współczesnych, [w:] Pisarze regionu świętokrzyskiego. Seria 1, t. 2, Kielce 1987, s. 5–34.*
- Adamczyk M., *Prasa Kielecczyzny — tradycje i współczesność, Warszawa – Kielce 1987.*

- Adamczyk M., *Prasa Kielecczyny w latach niewoli narodowej*, „Rocznik Świętokrzyski” 1989, t. 16, s. 129–145.
- Adamczyk M., *Polska prasa na Kielecczyźnie w latach 1918–1939*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1987, nr 1, s. 117–134.
- Adamczyk M., *Polska prasa na Kielecczyźnie w latach 1918–1939. (Statystyka, typologia, struktura)*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1988, t. 7, s. 125–168.
- Adamczyk M., *Prasa religijna Kielecczyny w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Społeczno-kulturalna działalność Kościoła katolickiego w Polsce XIX i XX wieku*, pod red. R. Renz i M. Meduckiej, Kielce 1994, s. 171–183.
- Adamczyk M., *Prasa religijna Kielecczyny w dwudziestoleciu międzywojennym. (Typologia, funkcje, modele)*, „Kieleckie Studia Bibliologiczne” 1995, t. 2, s. 111–128.
- Adamczyk M., Dzieniakowska J., *Ludzie prasy Kielecczyny w XIX i XX wieku. Indeks biograficzny*, Kielce 2000.
- Adamczyk M., Dzieniakowska J., *Prasa Kielecczyny w latach 1811–1989. Bibliografia*, t. 1, 1811–1945, Kielce 1995.
- Almanach drukarstwa Kielecczyny*, pod red. J. Butwiłły i Z. Nosala, Kielce 1969.
- Bałaabuch H., *Nie tylko cenzura. Prasa prowincjonalna Królestwa Polskiego w rosyjskim systemie prasowym w latach 1965–1915*, Lublin 2001
- Banaszek M., „Gazeta Radomska” (1884–1917), „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1984, nr 1, s. 21–36.
- Bażant Z., *Aleksander Patkowski obywatel Sandomierza*, [w:] *W hołdzie Aleksandrowi Patkowskiemu (w setną rocznicę urodzin)*, red. nauk. J. Grzywna, A. Rembalski, Kielce 1991, s. 185–193.
- Bażant Z., *Roman Kosela — szkic biograficzny*, „Studia Sandomierskie” 1983–1984, t. 4, s. 441–450.
- Bratos Z., Frejtag-Mika E., Macierzyński W.Ł., *Radom na starej pocztówce i prasa Radomia w latach 1811–1918*, Radom 1996.
- Buszko J., *Historia Polski 1864–1948*, Warszawa 1987.
- Chrzelest M., *Przywrócony pamięci. Michał Świerżowicz (1889–1954)*, Sandomierz 2007.
- Chwalba A., *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2001.
- Durda R., *Sandomierski Orland Szalony. Rzecz o Aleksandrze Patkovskim*, Sandomierz 1990.
- Dzieje Sandomierza*, t. 3, 1795–1918, pod red. J.M. Małeckiego, red. całości H. Samsonowicz, Warszawa 1993.
- Dzieje Sandomierza*, t. 4, 1918–1980, cz. 1–3, pod red. W. Czajki, red. całości H. Samsonowicz, Warszawa 1994.
- Firlej W., *Piśmiennictwo księży diecezji kieleckiej i sandomierskiej w XIX wieku*, Kielce 2011.
- Fuks M., *Prasa żydowska w Warszawie 1823–1939*, Warszawa 1979.
- Gierowski J.A., *Historia Polski 1764–1864*, Warszawa 1987.
- Górski S., *Z dziejów cenzury w Polsce. Szkic historyczny*, Warszawa 1906.
- (k) [Burek K.], *Pamięć o Wielkiej Wojnie 1914–1918*, „Zeszyty Sandomierskie” 2014, nr 38, s. 63–64.

- Kallas M., „*Dziennik Departamentowy Krakowski*” (1812–1815) na tle wydawnictw urzędowych z czasów Księstwa Warszawskiego, „*Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*” 1972, nr 3, s. 317–327.
- Kieniewicz S., *Historia Polski 1975–1918*, Warszawa 1983.
- Koźmian D., *Poglądy społeczno-pedagogiczne Aleksandra Kazimierza Patkowskiego (1890–1942)*, Szczecin 1998.
- Krasińska I., *Życie kulturalne w miastach i miasteczkach guberni radomskiej w latach 1864–1914*, Radom 2015.
- Krasińska I., Maj S., *Wystawy rolniczo-przemysłowe w guberni radomskiej w latach 1885–1913. W 90. rocznicę wystawy staszowskiej*, Kielce 2002.
- Krasińska I., Sławiński P., *Jednodniówki sandomierskie (1918–2002)*, „*Rocznik Historii Prasy Polskiej*” 2021, z. 2, s. 121–151.
- Krasiński J., *Ks. Jan Gajkowski — założyciel i redaktor „Kroniki Diecezji Sandomierskiej” oraz polemista religijny*, [w:] *Ks. Jan Kanty Gajkowski (1866–1919). Kapłan — Pisarz — Społecznik. Materiały z sesji Sandomierz, 22 października 1999 r.*, pod red. K. Burka, Sandomierz 2000, s. 28–50.
- Krzos B., *Przewodnik po dziejach diecezji sandomierskiej. Wspólna historia ziem dzisiejszej Diecezji Sandomierskiej w świetle współczesnych opracowań*, Sandomierz 2018.
- Lech M.J., *Księgarze i księgarnie w Królestwie Polskim 1869–1905. Materiały ze źródeł archiwalnych*, Warszawa 1980.
- Leszczyński M., „*Siewca Prawdy*”. *Tygodnik diecezji sandomierskiej w latach 1931–1939*, „*Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych*” 2014, nr 1, s. 71–84.
- Leszczyński M., *Sprawy Sandomierza na łamach „Siewcy Prawdy” w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą III*, pod red. J. Dzieniakowskiej, M. Olczak-Kardas, Kielce 2012, s. 541–552.
- Leszczyński M., *Twórcy prasy Sandomierza w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą IV*, pod red. J. Dzieniakowskiej, M. Olczak-Kardas, Kielce 2015, s. 255–266.
- Lubczyńska A., *Regionalizm kielecki w latach 1918–1939*, Kielce 2008.
- Maciągowski G., *Rola drukarni w kreowaniu obrazu kulturalnego miast Kielecczyny. Wybrane zagadnienia problematyki badawczej*, [w:] *Rozwój prowincji naszej. Życie społeczno-kulturalne ośrodków lokalnych ziem polskich w dobie powojennej 1864–1914*, pod red. M. Adamczyka i A. Notkowskiego, Kielce – Warszawa 1993, s. 302–307.
- Macierzyński W.Ł., *Prasa Radomia w latach 1811–1918*, Radom 1995.
- Macierzyński W.Ł., *Reklama handlowa w Gazecie Radomskiej w latach 1884–1917*, Radom 2004.
- Mikosz J., *Charakterystyka funkcji sandomierskiego pisma szkolnego pt. „Spójnia”. Analiza za lata 1917–1938*. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiKjK_93sH4AhVHposKHZkABSEQFnoECAIQA-Q&url=http%3A%2F%2Fol1.sandomierz.pl%2Fdata%2Fuploads%2F202122%2F202201%2F202201_Joanna_Mikosz_referat_Spojnia.pdf&usg=AOvVaw3U-zENHSsbg1MhwHkt6Spda [dostęp: 19.06.2022].
- Mikosz J., *Charakterystyka funkcji sandomierskiego pisma szkolnego pt. „Spójnia”. Analiza za lata 1917–1938*, [w:] *Postrzeganie sfery publicznej w perspektywie nauk humanistycznych*, red. P. Pomajda, E. Chodźko, Lublin 2022, s. 188–214.

- Moskal T., *Rubrycele i schematyzmy diecezji sandomierskiej (1818–1992)*, „Roczniki Teologiczne” 2018, z. 4, s. 39–50.
- Paczkowski A., *Prasa polska w latach 1918–1939*, Warszawa 1980.
- Paszowska D., *Na stulecie „Spójni”, [w:] „Spójnia”. Wydanie specjalnie 100 lat Spójni*, Sandomierz grudzień 2016.
- Pawlina-Meducka M., *„Gazeta Kielecka” (1870–1939)*, Kielce 2017.
- Pisarek W., *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983.
- Plennikowski W., *Publicystyka na łamach „Głosu Ziemi Sandomierskiej” w latach 1901–1902*, „Zeszyty Sandomierskie” 2000, nr 11, s. 11–17.
- Prasa polska w latach 1661–1864*, red. J. Łojek, Warszawa 1976.
- Prasa polska w latach 1864–1918*, red. J. Łojek, Warszawa 1976.
- Ramotowska F., *Sto lat „cenzury rządowej” pod zaborem rosyjskim (1815–1915) — podstawy normatywne, instrumenty wykonawcze, [w:] Piśmiennictwo — systemy kontroli — obiegi alternatywne*, pod red. J. Kosteckiego i A. Brodzkiej, t. 1, Warszawa 1992, s. 122–174.
- Sławiński P., *Czasopisma wydawane w Collegium Gostomianum, [w:] „Spójnia”. Wydanie specjalnie 100 lat Spójni*, Sandomierz grudzień 2016, s. 8–11.
- Sławiński P., *Kształcenie młodzieży w Sandomierzu w latach 1815–1914*, Kraków 2013.
- Sławiński P., *Sandomierskie lata Aleksandra Patkowskiego, [w:] Twórca polskiego regionalizmu. Nowe badania nad życiem i działalnością Aleksandra Patkowskiego*, pod red. T. Giergiela, Sandomierz 2015, s. 101–121.
- Słomka J., *Pamiętniki włościanina. Od pańszczyzny do dni dzisiejszych*, z przedm. F. Bujaka i W. Sobieskiego, do dr. przygot. J. Słomka młodszy, Kraków 1912.
- Stanaszek B., *Diecezja sandomierska 1818–2018. Tradycje historyczne*, Sandomierz 2018.
- Stanaszek B., Nowakowski R., *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 1, A–G, Sandomierz 2014.
- Stanaszek B., Nowakowski R., *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 2, H–L, Sandomierz 2015.
- Stanaszek B., Nowakowski R., Tylec P., *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 3, M–R, Sandomierz 2017.
- Stanaszek B., Nowakowski R., Tylec P., *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 4, S–Ż, Sandomierz 2019.
- Stulecie periodyku diecezjalnego „Kronika Diecezji Sandomierskiej”. Pokłosie sesji naukowej z 15–16 listopada 2007 r.*, pod red. J. Krasieńskiego, Sandomierz 2009.
- Szyndler B., *Dzieje cenzury w Polsce do 1918 roku*, Kraków 1983.
- Świętokrzyski słownik biograficzny*, t. 1, *Do 1795 roku*, pod red. J. Wijaczki, Kielce 2002.
- Świętokrzyski słownik biograficzny*, t. 2, *1795–1918*, pod red. J. Szczepańskiego, Kielce 2009.
- Tobera M., *Cenzura czasopism w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, „Przegląd Historyczny” 1989, nr 1, s. 41–67
- Twórca polskiego regionalizmu. Nowe badania nad życiem i działalnością Aleksandra Patkowskiego*, pod red. T. Giergiela, Sandomierz 2015.
- W holdzie Aleksandrowi Patkowskiemu. (W setną rocznicę urodzin)*, [red. nauk. J. Grzywna, A. Rembalski], Kielce 1991.
- Warda K., *Z dziejów księgarstwa w Sandomierzu do 1939 roku. (Księgarnie prywatne)*, „Studia Kieleckie” 1991, nr 1, s. 7–18.

- Warda K., *Życie kulturalne w nadgranicznym Sandomierzu w drugiej połowie XIX wieku*, [w:] *Rozwój prowincji naszej. Życie społeczno-kulturalne ośrodków lokalnych ziem polskich w dobie powstaniowej 1864–1914*, pod red. M. Adamczyka i A. Notkowskiego, Kielce – Warszawa 1993, s. 94–111.
- Wojewoda T., *Działalność społeczno-kulturalna i oświatowa ks. Józefa Rokosznego (1870–1931)*, Sandomierz 2007.
- Wójcik Z., *Aleksander Patkowski — pionier regionalizmu turystyczno-krajoznawczego w Polsce*, Radom 2003.
- Zajewski W., „Sandomierzanin” — nieznanie czasopismo z okresu powstania listopadowego, „Przegląd Historyczny” 1964, nr 2, s. 236–256.